

STUDENTI SLOVANSKÉHO GYMNÁZIA OLMOUC 1870–1938

Martin Vašíček

1 Úvod

V předkládané studii autor prezentuje výsledky výzkumu studentů Slovanského gymnázia v Olomouci v letech 1870–1938. Analýza těchto studentů byla provedena v rámci širokého bádání týkajícího se autorovy dizertační práce, která se zaměřuje na zkoumání sociokulturních znaků studentů českých gymnázií na Moravě mezi roky 1870–1938.¹ Jestliže je ve studii užíváno srovnání s dalšími všeobecně vzdělávacími středními ústavu na Moravě či se píše o obecných trendech vývoje, jde zpravidla o výsledky z tohoto bádání. Analýza v této práci se týká trvalého bydliště studentů, vyznání, národnostního složení a sociálního původu. Po nastínění problematiky výzkumu je stručně přiblížen sledovaný ústav a lokalita, ve kterém je umístěn, následně jsou předloženy samotné výsledky. Studie pokrývá celé autorem zkoumané období, což umožňuje zachycení základních proměn studentských struktur během přibližně 70 let. Obecné trendy jsou vždy dopředu nastíněny a poměrně specifický případ olomouckého gymnázia je s nimi následně srovnáván.

Pro výzkum sociokulturních znaků studentů středních škol slouží jako primární pramen hlavní katalogy zkoumaných institucí.² Ty obsahují personálie každého studujícího, konkrétně jde o rubriky: 1) rodiště, 2) vlast, 3) vyznání, 4) mateřská řeč 5) zaměstnání (stav) živitele (otec, poručník, případně odpovědný dozorce/ubytovatel), 6) bydliště rodičů, 7) přechodné bydliště – bydliště odpovědného dozorce/ubytovatele.³ Katalogy sloužily jako podklad pro oficiální státní statistiky, takže se vyznačují standardizovanou podobou. Analýza zápisů je nicméně komplikována faktem, že ty jsou někdy

¹ V rámci výzkumu bylo analyzováno studentstvo devíti ústavů. Šlo o moravská gymnázia s českým jazykem vyučovacím v Brně (1867), Olomouci (1867), Přerově (1870), Zábřehu (1896), Kyjově (1898), Boskovicích (1900), Břeclavi (1919), Jihlavě (1919) a Znojme (1919).

² Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOKA Olomouc), fond M5-26 Slovanské gymnasium (I.) Olomouc, inv. č. 7, 17, 34, 44, 54, 64, 74, 84, 85.

³ Blíže k prameni KADLEC, Petr: *Prameny k dějinám vzdělání a školství /Tištěné programy a výroční zprávy středních škol, školské schematismy a středoškolské hlavní katalogy/*. In: MÝŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.): *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava 2010, s. 252–289; ŠETELÍK, Antonín: *Sbírka normalíí platných pro české školy střední*. Praha 1902, s. 45–48.

příliš vágní, obecné, nebo naopak konkrétní. Z tohoto důvodu není možné provést zcela přesné a bezchybné zařazení studentů do správných kategorií ve zvoleném stratifikačním systému. Této problematice věnovala pozornost řada domácích i zahraničních badatelů, za všechny lze uvést Gary B. Cohena a Patricka J. Harrigana.⁴

Na olomouckém Slovanském gymnáziu bylo analyzováno celkem 4 059 studujících. Sběr dat byl proveden v osmi časových sondách ke školním létům 1870/71, 1880/81, 1890/91, 1900/01, 1910/11, 1920/21, 1930/31, 1937/38. První sonda reprezentuje období počátků utváření českého gymnaziálního školství na Moravě, kdy zde existovaly pouhé tři české ústavy. Poslední sonda je zaměřena na rok před zánikem první Československé republiky. V důsledku Mnichova totiž došlo k totálnímu přerušení dosavadního vývoje. Řada škol přestala náležet k území samostatného českého státu, ostatní pak musely čelit velkému návalu studentů – uprchlíků. Přirozená skladba tak byla jednou provždy narušena. Rozboru byli podrobeni všichni studenti všech ročníků sledovaného školního roku, tj. časové sondy, a to včetně těch, kteří v průběhu školního roku z ústavu odešli, nebo na něj naopak přišli.⁵ Výjimku tvoří poslední sonda, kde nejsou analyzováni studenti maturitního ročníků. Ti jsou totiž totožnou třídou, která byla analyzována jako prima v sondě 1930/31. Vyloučení bylo provedeno z důvodu možného dublování dat.

Až do konce monarchie na středních všeobecně vzdělávacích školách neexistovala koedukace chlapců a dívek, ta se prosazovala až po vzniku republiky; v sondách pro léta 1870/71–1910/11 tak figurují pouze studenti – chlapci; až v sondách 1920/21–1937/38 se objevují i studentky – dívky. Ačkoliv genderový prvek ve studii abscentuje,⁶ do budoucna je nanejvýš vhodné, aby byla rozdílným sociokulturních znaků studentů – chlapců a studentek – dívek věnována pozornost.

⁴ Gary B. Cohen upozorňuje na problémy s vágností zapsaných formulací v katalogích (např. rolník, úředník, obchodník atd.), nelze z nich identifikovat přesné postavení sledované osoby, viz COHEN, Gary B.: *Die Studenten der Wiener Universität 1860–1900: Ein soziales und geographisches Profil*. In: PLASCHKA, Richard Georg – MACK, Karlheinz (Eds.): *Wegenetz des europäischen Geistes II: Universitäten und Studenten*. Vienna 1987, s. 290–316, zde s. 298–299; Týž: *Education and Middle Class Society in Imperial Austria 1848–1918*. West Lafayette 1996, s. 170; na tentýž problém upozorňuje ve své studii o studentech francouzských škol také Patrick J. Harrigan, viz HARRIGAN, Patrick J.: *Mobility, Elites, and Education in French Society of the Second Empire*. Waterloo 1980, s. 165; Harrigan si všímá také toho, že z pramenů nelze rozlišit postavení v povolání (workers, self-employed, owners), viz tamtéž, s. 163.

⁵ Počet studentů k jednotlivým rokům tak neodpovídá oficiálním statistickým datům, která jsou uváděna pouze k počátku a konci školního roku; analyzovaných studentů je více.

⁶ Absence genderového prvku v této fázi autorova bádání je dána časovou náročností zpracování rozsáhlého souboru dat.

Tabulka 1: Počet analyzovaných studentů dle časových sond (u sond z období republiky je v závorce uveden procentuální podíl dívek)

	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38	Celkem
Počet studentů	409	680	488	640	364	283 (9,9)	418 (8,6)	777 (19,9)	4 059

2 Olomouc – charakteristika lokality

Olomouc byla vedle Brna druhé nejvýznamnější město Moravy. Šlo o přední centrum římsko-katolické církve s mnoha jejími institucemi; obchodní, správní a především kulturní vliv daleko přesahoval jiná moravská města. Výraznou charakteristiku dodávala také silná vojenská posádka; hospodářský význam města byl však poměrně malý.

Olomouc nepatřila k prudce se rozvíjejícím městům, ačkoliv byla napojena na železnici a ležela na důležité trati do Prahy. Její pevnostní status bránil většímu ekonomickému rozvoji, demoliční reversy v okolí města neumožňovaly vysoké investice do průmyslových podniků, město samo bylo obehnané hradbami. K pomalé změně začalo docházet až v průběhu 70. let, kdy se opevnění postupně odstraňovalo, pevnost však byla zrušena definitivně až v roce 1886; následovala ještě několikaletá komplikovaná jednání o odkup pevnostních pozemků.⁷ Charakter města se tak stále příliš neměnil, vládnoucí německé obyvatelstvo se navíc obávalo budovat průmysl, existoval strach, že s továrnami by do města začalo přicházet větší množství Čechů, kteří by v nich chtěli pracovat. Ohrožen by tak byl německý ráz Olomouce, heslo vládnoucích německých liberálů znělo: „Olomouc raději malá, ale německá“⁸ Zatímco ve městě samotném tak dál převládala řemeslná výroba a obchod, průmyslově se rozvíjely především blízké obce a předměstí.⁹ Důležitým faktorem pro hospodářský a sociální vývoj města byla také skutečnost, že leží v ryze zemědělském regionu Hané.

Olomouc se nezvětšovala ani co do populace, v roce 1910 zde žilo jen o 2 000 více obyvatel než v roce 1880, tedy 22 245. Většinu z nich tvořili Němci, kteří ovládali až do vzniku republiky radnici. Ti odmítali ústupky Čechům, bránili se především připojování okolních českých obcí a všemu,

⁷ BUREŠOVÁ, Jana – SCHULZ, Jindřich – ŠMERAL, Jiří (eds.): *Dějiny Olomouce 2*. Olomouc 2009, s. 35, 42, 44.

⁸ Tamtéž, s. 49.

⁹ NEŠPOR, Václav: *Dějiny města Olomouce*. Olomouc 1998, s. 288.

co by mohlo směřovat k „Tschechisierung“.¹⁰ Až v roce 1919 vznikl zákonem Velký Olomouc, počet obyvatel se více než zdvojnásobil, posílen byl český živel a město samotné získalo najednou průmyslovější charakter.¹¹

Olomoucké latinské gymnázium existovalo od roku 1566, druhé gymnázium, české, vzniklo v roce 1866.¹² V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století přitom bylo zcela mimořádné, že město mělo dvě a více gymnázií. Olomouc tak v tomto období patřila mezi deset nejvýznamnějších středoškolských center v monarchii. V následujícím období však tento status postupně upadal, ani po roce 1918 se situace výrazně nezměnila, vznikl pouze jeden dívčí ústav.¹³

3 Nastínění dějin ústavu a postavení gymnázia mezi dalšími moravskými školami

Roku 1866 na Moravě vnikla první dvě česká gymnázia, a to Slovanské gymnázium v Brně a Slovanské gymnázium v Olomouci. Výuka započala ve školním roce 1867/68. Ústavy vznikly jako tzv. nižší, tj. pouze do kvarty, na rozdíl od Brna se olomouckému řediteli J. E. Kosinovi nepodařilo vyjednat povýšení hned od následujícího roku, takže kvartáni se po roce vrátili na německé gymnázium, odkud předtím odešli. Teprve ve školním roce 1869/70 škola povýšila, první slavnostní maturity se nicméně konaly již v roce 1872, stejně jako v Brně, protože gymnázium otevřelo hned dvě vyšší třídy zároveň.¹⁴

¹⁰ BUREŠOVÁ, J. – SCHULZ, J. – ŠMERAL, J. (eds.): *c. d.*, s. 49.

¹¹ BARTOŠ, Josef: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 III, okresy: Olomouc město a venkov, Litovel, Šternberk, Moravský Beroun*. Ostrava 1972, s. 30 a 38.

¹² *Československá statistika*, sv. 7, řada II., sešit 2., *Střední školy v republice československé dle stavu koncem školního roku 1920/21*, Praha 1923, s. 13*; KOLEJKA, Josef: *Vznik osmiletých gymnázií na Moravě a ve Slezsku 1849–1867*. Časopis Matice moravské, 117, 1998, s. 39–56, zde s. 51.

¹³ *Zprávy státního úřadu statistického republiky československé. Střední školství v Československé republice na počátku školního roku 1920/21*, č. 9, roč. II, Praha 1921, s. 63–67.

¹⁴ SOKA Olomouc, fond M5–26 Slovanské gymnasium (I.), Olomouc, inv. č. 1, č. obalu 1, *Kronika (1868–1878) – Slovanské gymnázium Olomouc (I.)*, s. 12, 15, 35.

Kromě snah o povýšení byly obvyklým problémem nových ústavů učební prostory, Slovanské gymnázium se vlastní budovy dočkalo v roce 1884/85.¹⁵ Roku 1890 bylo upuštěno od původního kontroverzního názvu a ten se změnil na C. k. české gymnasium.¹⁶ Po vzniku republiky byl upadající ústav, během 20 let zde ubylo na 200 studentů, proměněn z klasického gymnázia na progresivní reálné gymnázium (tzv. typ A).¹⁷

V sedmdesátých a osmdesátých letech reprezentoval ústav v Olomouci, podobně jako Brno, celých 12 % všech moravských studentů (Čechů i Němců)! Přes nezadržitelně klesající význam pak zůstal až do konce 19. století velkým ústavem. V rámci Olomouce mělo gymnázium zcela nezastupitelnou roli, do konce monarchie totiž vedle něj působil pouze německý chlapecký ústav, po roce 1918 sice vzniklo také dívčí gymnázium, ale konkurence zde byla podstatně menší než v Brně, kde bylo během následujícího období založeno hned devět nových ústavů.¹⁸

V tabulce 2 uvádíme postavení Slovanského gymnázia v Olomouci mezi všemi moravskými a olomouckými ústavu.¹⁹

¹⁵ SOkA Olomouc, fond M5-26 Slovanské gymnasium (I.), Olomouc, inv. č. 2, č. obalu 1, Kronika (1878–1948) – Slovanské gymnázium Olomouc (II.), s. 31–34.

¹⁶ Ředitel olomouckého ústavu Kosina při otevírání gymnázia prý sarkasticky poznamenal: „Já znám ledacos i polsky a rusky, ale slovansky neumím.“ Viz NEORAL, Josef: *Několik drobtů přispěvekem k dějinám českého gymnasia olomouckého*. In: Památník šedesátého výročí českého gymnasia v Olomouci 1867–1927. Olomouc 1927, s. 79–81, zde s. 79; Josef Kolečka konstatuje, že ještě v roce 1870 se však mnozí autoři různých petic prohlašují za Slovany, tudíž se takto vnímá samo obyvatelstvo, viz KOLEJKA, Josef: *První české střední školy na Moravě 1867–1884 (Slovanská gymnázia v Brně a Olomouci)*. Časopis Matice moravské, 111, 1992, s. 253–272, zde s. 254; k tématu národního vědomí na Moravě ŘEPA, Milan: *Moravané nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století*. Brno 2001.

¹⁷ Zprávy státního úřadu statistického republiky československé. Střední školství v Československé republice na počátku školního roku 1920/21, č. 9, roč. II. Praha 1921, s. 63–67.

¹⁸ NEUHÖFER, Rudolf: *Patnáct let středního školství. Jubilejní reliéf*. Praha 1933, s. 21–25.

¹⁹ Na základě DASSENBACHER, Johann: *Jahrbuch der Unterrichtsanstalten der Reichsrathe vertretenen Länder und der Militärgränze. Vierter Jahrgang 1871*. Ung.–Hradisch 1871, s. 80–197; *Oesterreichische Statistik*. Band III, Heft 2: *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1881/1882*. Wien 1884, s. 36 a 40; *Oesterreichische Statistik*. Band XXXV, Heft 4: *Statistik der Unterrichts-Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1890/1891*. Wien 1893, s. 34 a 38; *Österreichische Statistik*, Band LXX, Heft 3: *Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1900/1901*. Wien 1904, s. 38 a 42; *Österreichische Statistik*. Neue Folge, Band VIII, Heft 3: *Statistik der Unterrichtsanstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1910/1911*. Wien 1914, s. 52–57; Zprávy státního úřadu statistického republiky československé. Střední školství v Československé republice na počátku školního roku 1920/21, č. 9, roč. II. Praha 1921, s. 63–67; Zprávy státního úřadu statistického republiky československé. Vysoké a střední školy ve školním roce 1930/31, č. 1–3, roč. XIII. Praha 1932, s. 14–17; Zprávy státního úřadu statistického re-

Tabulka 2: Slovanské gymnázium Olomouc mezi všemi moravskými a olomouckými ústavami

Rok	Moravská gymnázia všech typů a jazyků		Olomoucká gymnázia všech typů a jazyků				Slovanské gymnázium Olomouc		
	Ústavy	Studenti	Ústavy		Studenti		Studenti		
							Abso- lutně	Z morav- ských	Z olomouc- kých
1870/71	16	3 166	2	12,5 %	810	25,58 %	410	12,95 %	50,62 %
1880/81/82	20	5 857	2	10 %	989	16,89 %	680	11,61 %	68,76 %
1890/91	21	5 307	2	9,52 %	780	14,7 %	464	8,74 %	59,49 %
1900/01	30	7 900	2	6,67 %	909	11,51 %	615	7,78 %	67,66 %
1910/11	32	8 464	2	6,25 %	672	7,94 %	356	4,21 %	52,98 %
1920/21	50	12 196	3	6 %	601	4,93 %	277	2,27 %	29,95 %
1930/31	58	16 314	3	5,17 %	925	5,67 %	394	2,42 %	42,94 %
1936/37/38	67	31 121	3	4,48 %	1605	5,18 %	727	2,34 %	45,3 %

4 Bydliště rodičů

Analýza vzdálenosti bydliště rodičů, tj. trvalého bydliště studentů, od místa školy je indikátorem významu sledovaného ústavu. Široká spádová oblast odkazuje k většímu vlivu, popularitě a věhlasu než oblast geograficky se omezující na blízké okolí lokality ústavu. Je však třeba mít na paměti, že širší geografický vliv je podmíněn především hustotou sítě středních škol. První česká gymnázia tak logicky rekrutovala své studenty prakticky z celé Moravy, se zahušťováním sítě však docházelo k postupnému narůstání počtu „místních“ studentů. Situace se během sledovaného období výrazně proměnila a drtivá většina gymnázií hrála na konci dvacátých let 20. století lokální roli.

Slovanské gymnázium v Olomouci mělo v počátcích, stejně jako jeho „dvojče“ v Brně, velmi široký okruh působnosti, který pokrýval praktic-

publiky československé. Školství v Československé republice ve školním roce 1936/37, č. 46–47, roč. XIX. Praha 1938, s. 350–353; SOkA Olomouc, fond M5-26 Slovanské gymnasium (I.) Olomouc, inv. č. 7, 17, 34, 44, 54, 64, 74, 84, 85.

ky celou severní Moravu. Poměr studentů bydlících trvale přímo ve městě byl velmi nízký a nízký zůstal minimálně do přelomu 19. a 20. století, kdy představoval něco přes 1/5 všech studujících. Poměr studentů z místa ústavu a z obcí vzdálených více než 10 km od lokality ústavu se srovnal až před první světovou válkou. Po ní však již více méně převažovalo studentstvo přímo z Olomouce. O významu „přespolních“ studentů však hovoří fakt, že za celé sledované období 1870–1938 představovali studenti ze vzdálenosti nad 10 km 44 % všech studujících, u ostatních škol přitom sledujeme hodnoty mezi 10 a 20 %, pouze v Brně činí přes 50 %. Studenti z blízkého okolí do 10 km představovali v Olomouci 1/5 všech během 19. století a 1/4 po roce 1900. K dalšímu poklesu zastoupení této skupiny došlo ve dvacátých a třicátých letech, kdy byla síť středních škol velmi výrazně zahušťována.²⁰

Tabulka 3: Vzdálenost bydliště studentů od místa školy

Rok	V místě školy ²¹		Do 10 km		Nad 10 km	
1870/71	29	7,1%	80	19,6%	298	72,9%
1880/81	70	10,3%	115	16,9%	495	72,8%
1890/91	63	12,9%	107	21,9%	311	63,7%
1900/01	142	22,2%	143	22,3%	349	54,5%
1910/11	137	37,6%	88	24,2%	139	38,2%
1920/21	151	53,4%	69	24,4%	63	22,3%
1930/31	275	65,8%	57	13,6%	86	20,6%
1937/38	587	75,6%	108	13,9%	82	10,6%
Celkem	1 454	35,8%	767	18,9%	1 823	44,9%

5 Náboženské vyznání

Moravská populace se do roku 1918 vyznačovala velkou náboženskou homogenitou, římskí katolíci představovali 95 % obyvatelstva.²² Podobná situace přitom panovala až na výjimky i na českých gymnáziích a v Olomouci

²⁰ NEUHÖFER, R.: *c. d.*, s. 21–25.; na Moravě vzniklo mezi lety 1919 a 1933 18 nových ústavů.

²¹ Bráno k roku 1919, tj. i s obcemi připojenými k Velkému Olomouci.

²² SRB, Vladimír: *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha 2004, s. 160, tab. 9.2.

obzvlášť. Vždyť zastoupení římských katolíků se na Slovanském gymnáziu v době monarchie pohybovalo mezi 98 až 100%! Vedle českého gymnázia v Zábřehu šlo o nekatoličtější gymnázium vůbec. O to překvapující se ukazuje vývoj po vzniku republiky. Značná část společnosti se během dvacátých a třicátých let pod vlivem hnutí „Pryč od Říma“ odklonila od římsko-katolické církve. Ta byla do velké míry vnímána jako příliš konzervativní, „nenárodní“, spojená s již padlým habsburským trůnem. Z nové situace těžila především k husitství se odkazující Církev československá a Českobratrská církev evangelická, která vznikla spojením obou větví evangelického náboženství, povolených tolerančním patentem (1781). Nemálo občanů se hlásilo taktéž k „bezvěrectví“, tj. k nepříslušnosti k žádné z uznávaných církví.²³ Tato výrazná změna se samozřejmě promítla také do složení gymnaziálního studentstva. Na všech ústavách docházelo tu k rychlému, tu k pomalému poklesu zastoupení katolíků. V Olomouci lze pozorovat jednu z nejvýraznějších proměn, pokles z 98 % v sondě 1910/11 na 80,5 % v sondě 1920/21. Kromě ústavu v Zábřehu takto radikální proměnou žádná jiná škola neprošla. Také v dalších sondách se pak Olomouc vyjímá velmi nízkým počtem katolíků. Zatímco běžné hodnoty se pohybují kolem 80 %, v Olomouci činí jen 72,7 %, na konci třicátých let pak dokonce 69 %, což představuje nejnižší naměřenou hodnotu za celé sledované období a mezi všemi školami vůbec.

Místo katolických studentů lze v Olomouci již od sondy 1920/21 nalézt výrazné zastoupení příslušníků Církve československé. Ti představovali na počátku třicátých let již přes 10 % a do konce sledovaného období jejich poměr vzrostl až na 15 %, což byla poměrně vysoká hodnota (ostatní ústavy dosahují přibližně 11 %, některé se ale udržují i pod 5 % hranicí). Evangeličtí studenti se na Slovanském gymnáziu významněji objevovali pouze na počátku dvacátých let, kdy představovali 6 % všech studujících, během následujících dvou desetiletí však došlo k jejich setrvalému poklesu a Olomouc se v tomto ohledu v porovnání s jinými školami nijak nevymykala. Také v zastoupení studentů bez vyznání se Olomouc nejeví zvlášť specificky. Na počátku druhé dekády sice patřila k ústavům, kde tito studenti překračovali 5 %, obvyklá hodnota se pohybovala kolem 3 %, v následujícím období však patřila mezi ostatní s průměrem kolem 6–8 %.

Výrazná proměna náboženského složení olomouckých studentů je skutečně unikátní, kromě Zábřehu se s podobnou situací nikde nelze setkat. Prozatím není jasné, proč někde došlo k proměně skladby studentstva zvolna

²³ K otázce konfesí v nové republice viz PEROUTKA, F.: *Budování státu I, 1918–1919*. Praha 1991, s. 268–276; Týž: *Budování státu III, 1920*. Praha 1991, s. 903; ZLÁMAL, Bohumil: *Příručka českých církevních dějin VII. Doba československého katolicismu (1918–1949)*. Olomouc 2010.

a jinde takto náhle. Autor se domnívá, že rozdíl by mohl souviset s postavením ústavu v dané lokalitě, ústavy nějakým způsobem ohrožené se snažily působit co nejloajlněji ke státu, což se navenek mohlo projevovat i deklarací „pravé“, tj. římskokatolické víry. V případě Olomouce šlo o nepřátelství ze strany radnice. Ve chvíli, kdy byl tento vnější tlak zrušen, škola se začala projevovat jako nábožensky tolerantní. Náboženská struktura studentstva tak začala více odpovídat náboženské struktuře obyvatelstva, ta přitom prošla po roce 1918 výraznou proměnou.

Tabulka 4: Náboženské vyznání studentů (v %)

Vyznání	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Římskokatolické	99,3	100	100	98,7	98,4	80,6	72,7	69
Evangelické	0,2	0	0	0,2	0,8	6	4,6	3,4
Židovské	0	0	0	0,2	0,8	1,4	3,1	2,5
Čsl. (husitské)	X	X	X	X	X	6,4	11,7	14,9
Bez vyznání	X	X	X	X	X	5,7	5,3	7,7
Celkový počet studentů	410	680	488	488	364	283	418	777

6 Materský jazyk /Národnostní složení

Analýza mateřského jazyka, respektive národnostního složení, studentů českých gymnázií ukazuje jednoznačnou homogenitu. Studenti s jiným než českým mateřským jazykem představovali řádově jednotlivce. Naproti tomu německá gymnázia se dlouhou dobu vyznačovala značnou českou menšinou (a někdy i většinou) studentů. Příčina tohoto zásadního rozdílu je zřejmá, zatímco německé obyvatelstvo mělo přístup ke vzdělání ve vlastním jazyce zajištěn od konce 18. století, české obyvatelstvo si jej vytvářelo teprve postupně a ani na konci monarchie ještě stavy škol neodpovídaly poměru obou etnik. Zdá se tedy logické, že české školy se od svých prvopočátků profilyovaly jako „čistě české“ ústavy, zatímco na německých stále přetrvávala část českých studentů.

Olomoucký ústav v tomto ohledu nepředstavoval žádnou výjimku, až do první světové války se vyznačoval 99–100 % českých studentů, což byly

hodnoty, které měly např. i Brno či Zábřeh. O něco nižšími hodnotami disponovaly ústavy, jež navštěvovali i židé hlásící se tradičně k německé řeči. V Olomouci tak na ústavu lze nalézt jednoho Němce v sondách 1890/91 a 1910/11 a dva v sondě 1900/01. Metodologicky problematické je zpracování sond v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století. V hlavním prameni pro výzkum studentů, v hlavních katalozích jednotlivých škol, totiž v této době nebyla uváděna rubrika mateřská řeč. Ta se objevuje až v devadesátých letech. Do té doby se mateřská řeč vůbec nezapisovala, nebo jen výjimečně v rubrice poznámek pod zápisem Slovan či Němec. Přesto nemůžeme pochybovat, že by se na olomouckém ústavu pohybovalo výraznější množství nečeských studentů. Šlo o dobu, kdy byla síť českých gymnázií stále velmi řídká a nedostatečná, takže čeští studenti často studovali na německých školách. Opačné případy byly jen sporadické. V období po roce 1918 se síť škol snad ještě více nacionalizují a každý národ využívá téměř výhradně školství ve svém vlastním jazyce.

Zatímco v sondách 1920/21 a 1930/31 se v hlavních katalozích v rubrice mateřská řeč uváděl výhradně zápis „česká“, v sondách pro třicátá léta se objevuje také zápis „československá“, nelze však přitom říci, že by zápis „česká“ zcela zmizel, v olomouckém případě v sondě 1937/38 je jejich poměr vyrovnaný. Původní předpoklad, že pod zápisem „československá“ byli v duchu čechoslovakismu označováni slovenští studenti, se nepotvrdil, jelikož mnoho z těchto studentů pocházelo z okolí sledovaných lokalit; zápis „československá“ se tak významově neodlišoval od zápisu „česká“, záleželo zřejmě na zvyku zapisujícího pedagoga.

Tabulka 5: Národnostní složení studentů (v %)

Mateřská řeč	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Česká	0	0	99,8	99,4	99,7	99,3	98,1	99,2
Německá	0	0	0,2	0,3	0,3	0,7	1,7	0,3
Neuvedeno a jiná	100	100	0	0,3	0	0	0,2	0,5
Celkový počet studentů	410	680	488	488	364	283	418	777

7 Sociální původ studentstva

Pro sledování sociálního původu studentstva musí badatel zvolit některý z velké řady stratifikačních modelů, které se pro výzkum nabízejí. V předkládané studii je využit model vytvořený ostravským historikem Petrem Kadlecem. Jednotlivé vrstvy jsou tvořeny těmito socioprofesionálními skupinami:

- 1) Dolní vrstva: dělníci, řemeslníci, drobní obchodníci, drobní zemědělci, nižší zřizenci a zaměstnanci, nižší úředníci
- 2) Střední vrstva
 - a) nižší střední: obchodníci, rolníci, učitelé, střední úředníci, zřizenci a zaměstnanci
 - b) vyšší střední: středoškolské pedagogové, lékaři, advokáti a vyšší úředníci
 - A) stará střední: obchodníci, rolníci, řemeslníci mistři, drobní podnikatelé
 - B) nová střední: střední a vyšší úředníci, zaměstnanci a zřizenci, učitelé a středoškolské pedagogové, lékaři, advokáti
- 3) Horní vrstva: továrníci, vysocí úředníci, vysokoškolské profesory, velkopodnikatelé.
- 4) Ostatní: nezařaditelní (měšťané, ve výslužbě, výměnkáři, invalidé, vdovy atd.²⁴

Střední vrstva

Prakticky všechny dosavadní výzkumy sociálního původu studentů gymnázií prokazují, že hlavní vrstvou, ze které se studující rekrutují, je vrstva střední.²⁵ Tato skutečnost není překvapivá, střední vrstva byla dostatečně majetná, aby svým potomkům vyšší vzdělání mohla zajistit, a také mimořádně motivovaná. Vzdělání bylo pro příslušníky střední vrstvy garancí zajištění sociální pozice. Nejinak tomu bylo v Olomouci a na Moravě vůbec. V období 1870/71–1910/11 představovali moravští studenti ze střední vrstvy téměř 63 % všech studujících. I po roce 1918 si střední vrstva udržela dominanci, ačkoliv jen 54 %. Olomoucké Slovanské gymnázium se mezi ostatními český-

²⁴ KADLEC, Petr: *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století* (dále jen *Střední školy*). Ostrava 2013, s. 361–362.

²⁵ KRAUL, Margret: *Untersuchungen zur sozialen Struktur des Schülerschaft des preußischen Gymnasiums im Vormärz*. Bildung und Erziehung, 29, 1976, č. 6, s. 509–519, zde s. 514; KADLEC, P.: *Střední školy*, s. 198; HARRIGAN, P. J.: c. d., s. 148; WEHLER, Hans-Ulrich: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte III. Von der „Deutschen Doppelrevolution“ bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849–1914*. München 2008, s. 1204.

mi moravskými ústavu vyznačovalo jednoznačně nejvyšším podílem střední vrstvy. V době monarchie šlo o 68 %, za republiky o 62 %. Tyto relativně vysoké hodnoty jsou doprovázeny výrazně nižším zastoupením dolní vrstvy. Vývoj v Olomouci se vyznačuje také zřejmou stabilitou, střední vrstva byla zastoupena vždy přes 60 %, nelze nalézt podstatné výkyvy, výrazně jí ani nepřibývá ani neubývá.

Při aplikaci rozlišení nižší a vyšší střední vrstvy se vyjevuje velký rozdíl mezi českými a německými ústavu. Zatímco na českých školách se zastoupení vyšších vrstev pohybovala do roku 1918 v průměru okolo 10 %, na německých představovala vyšší vrstva v celkovém průměru $\frac{1}{4}$ studentů ze střední vrstvy.²⁶ Za českou výjimku lze považovat ústav v Brně, kde se vyšší střední vrstva přehoupla přes 20 % před první světovou válkou. Olomoucký ústav se naopak vyznačoval výrazně nízkými hodnotami vyšší střední vrstvy. Olomouc nemohla s Brněm soupeřit co do počtu studentů pocházejících z řad vyšších úředníků, lékařů, středoškolských profesorů či advokátů. Teprve v sondě 1910/11 se Slovanské gymnázium dostalo na roveň ostatních ústavů.

K výrazné proměně došlo se vznikem republiky. V sondě před světovou válkou byla vyšší střední vrstva na moravských ústavech zastoupena v průměru 15,6 %, v sondě 1920/21 již 21,5 % a na konci třicátých let téměř 30 %. Ke skutečně obrovskému skoku dochází právě v Olomouci, kde mezi lety 1910 a 1920 vyšší vrstva zvýšila svůj poměr o 13 %, prakticky všechny profese představující vyšší střední vrstvu zde byly výrazně posíleny; vyšší úředníci, lékaři, inženýři i advokáti minimálně dvojnásobně zvýšili své zastoupení mezi studenty. Olomoucký ústav tak rychle dohnal Brno a v sondách pro třicátá léta disponují oba ústavy totožnými hodnotami; olomouckých 37 % na konci třetí dekády je dokonce nejvyšší zjištěnou hodnotou pro všechny školy vůbec. Příčinu této změny bude třeba dál prozkoumat. Autor však předpokládá, že část nižší střední vrstvy se přelila do prudce se rozvíjejícího pokračovacího a odborného školství, jež mělo pozvednout ekonomickou stránku města. V okruhu 20 km od Olomouce navíc existovaly další čtyři ústavy v Litovli, Šternberku, Přerově a Prostějově, takže region Hané byl dostatečně pokryt a olomoucký ústav mohl sloužit obecním elitám. To konečně dokládá také fakt, že ze 179 příslušníků vyšší střední vrstvy, kteří na ústavu studovali, náleželo 160 bydlístům přímo do Olomouce.

²⁶ KADLEC, P.: *Střední školy*, s. 203.

Tabulka 6: Podíl osob z nižší a vyšší střední vrstvy na celkové skladbě studentů původem ze středních vrstev (v %)

	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Střední nižší	95,6	97	94	90,4	84,7	71,4	65,3	63
Střední vyšší	4,4	3	6	9,6	15,3	28,6	34,7	37

V rámci středních vrstev je vhodné, aby badatel rozlišoval i tzv. staré a nové střední vrstvy. Obecným trendem vývoje bylo postupné posilování nových profesí a ubývání starých. Šlo o proces projevující se na všech typech středních škol a ve všech lokalitách. Změna byla spojena s proměňováním celé společnosti, s přechodem od produktivních socioprofesionálních skupin ke skupinám neproduktivním reprezentujícím terciární sektor služeb. Také zde lze přitom prokázat náskok německých studentů, a to jak dřívejším, tak rychlejším přechodem k nové vrstvě. Před první světovou válkou již německé školy disponovaly minimálně 48 % nové střední vrstvy, většinou však spíše 60–70 %.²⁷ V českých školách přitom šlo ve stejné době o přibližně 30–40 %. Olomoucké gymnázium se v tomto ohledu zdaleka nemohlo měřit s ústavami v Brně nebo Přerově, které mezi českými školami dominovaly. Naopak, svými hodnotami se blíží spíše malým městům jako Kyjov či Boskovice. Chybělo zde silnější zastoupení středních zřízenců a zaměstnanců, stejně jako úředníků. Ke změně opět došlo po roce 1918. Nová střední vrstva dosáhla v sondě 1920/21 o 15 % více než v sondě předválečné, hodnota 53,3 % Olomouc řadila zcela oprávněně mezi Brno, Přerov či Znojmo. V následujících letech se potom zastoupení nové střední vrstvy pomalu posunovalo k 60 %, zatímco dřívější souměřitelní soupeřníci Kyjov a Boskovice nedosahovaly ani 50 %. Důvodem tohoto výrazného posunu v rámci středních vrstev byl rychlý úbytek středního rolnictva, které v době monarchie tvořilo jádro všeho studentstva vůbec.

Tabulka 7: Podíl osob ze staré a nové střední vrstvy na celkové skladbě studentů původem ze středních vrstev (v %)

	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Střední stará	85,7	87,9	82,3	76,1	61,8	46,7	45	43
Střední nová	14,3	12,1	17,7	23,9	38,2	53,3	55	57

²⁷ Tamtéž, s. XCIII, tab. 139.

Dolní vrstva

Vedle střední vrstvy představovala výrazný zdroj přísunu studentstva také dolní vrstva. Do roku 1918 šlo o přibližně 30 % všech studentů, po vzniku republiky 36,5 %. Olomoucké Slovanské gymnázium se vyznačovalo nízkou mírou zastoupení dolní vrstvy během celého sledovaného období 1870/71–1937/38, do roku 1918 šlo v průměru o 26 %, následně pak 28 %. Je nutno konstatovat, že žádný jiný doposud zkoumaný ústav přitom svou dolní vrstvou neklesl pod 30 %! Slovanské gymnázium se tak do určité míry podobalo německým školám v Olomouci, které disponovaly přibližně 25 % dolní vrstvy (do roku 1918).²⁸ Tato situace byla dána enormně vysokým zastoupením středního rolnictva, které na celé školní populaci až do přelomu 19. a 20. století představovalo polovinu! Vývoj dolní vrstvy přitom má svá specifika, například nelze konstatovat žádný výrazný předěl v podobě roku 1918, sondy 1910/11 a 1920/21 se prakticky neliší. Politický převrat, zdá se, neměl na sociální vzdělávací politiku bezprostřední vliv. Taktéž při sledování kontinuální řady od sondy 1870/71 do 1937/38 si lze všimnout, že neexistuje jednoznačný trend vývoje zastoupení dolní vrstvy. Hodnoty pro olomoucký ústav jsou pro počáteční a konečnou sondu totožné, během 70 let tu prakticky v tomto ohledu nedošlo ke změně.

Tabulka 8: Podíl osob z dolní vrstvy na celkové skladbě studentů (v %)

	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Dolní	25,4	26,5	21,5	30,8	26,9	26,9	32,1	25,6

Horní vrstva

Horní společenská vrstva v populaci českých zemí představovala maximálně 1 %.²⁹ Vzhledem k tomu, že do vzniku republiky byla z velké části reprezentována Němci, české školy touto skupinou obyvatel disponovaly skutečně jen minimálně. Určitou výjimku představovalo Brno jako zemské centrum a průmyslový Přerov s několika potomky továrníků. Na olomouckém ústavu se hranici 1 % podařilo překročit pouze před první světovou válkou, kdy na ústavu studovali čtyři továrniční chlapi. Ostatním českým gymnáziím se před rokem 1918 totéž nepodařilo vůbec. Vznik republiky však opět znamená výrazný předěl. Hodnoty v Olomouci vyskočily v průměru na 6 %,

²⁸ Tamtéž, s. LVIII, tab. 99.

²⁹ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19. století. Úvodní poznámky, základní poznatky*. In: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (eds.): *Studie k sociálním dějinám 2* (9). Kutná Hora–Opava–Praha 1998, s. 9–138, zde s. 25.

čímž se téměř dotáhly na Brno. Struktura horní vrstvy přitom byla dosti různorodá, všimnout si lze řady vyšších důstojníků, dále také továrníků; vysocí úředníci byli zastoupeni výrazně méně než v Brně. Ostatní moravská gymnázia se pohybovala na hranici 5 % a níže.

Tabulka 9: Podíl osob z horní vrstvy na celkové skladbě studentů (v %)

	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Horní	1	0,3	0	0,8	1,7	6,4	4,3	7,6

Intelligence

Společenskou skupinou, pro kterou dosažení vyššího vzdělání představovalo základní předpoklad další existence, byla tzv. inteligence neboli příslušníci vzdělanostních vrstev (Bildungs/klein/bürgertum).³⁰ Příslušníci inteligence pocházeli z velmi odlišného sociálního prostředí a skupina tak má značně heterogenní charakter. Společným znakem všech bylo dosažení vzdělávacího certifikátu v podobě (minimálně) maturity či vysokoškolského diplomu.³¹ Kromě všech kategorií úředníků mezi vzdělanostní vrstvy náleží také pedagogové všech stupňů školství, svobodná povolání, církevní představitelé a mnohé další konkrétní profese spojené s duševní prací. Jedním z charakteristických znaků skupiny je původ napříč výše zmiňovanými společenskými vrstvami.

V době monarchie zastoupení inteligence mezi studenty neustále rostlo, z původních 10 % na počátku osmdesátých let na přibližně 22 % v předválečné sondě. Olomoucký ústav v tomto ohledu výrazně nevybočoval, stejně jako ostatní česká gymnázia se nemohl v zastoupení inteligence měřit s německými školami, kde studenti z řad inteligence tvořili zpravidla 1/3 všech (témto

³⁰ Koncept Bildungsbürgertum byl v podání Jürgena Kocky vystaven velmi specificky a úzce, jeho platnost se omezovala pouze na území Německa a byla spojena s protestantskou tradicí, viz CONZE, Wilhelm – KOCKA, Jürgen: *Einleitung*). In: CONZE, Wilhelm – KOCKA, Jürgen (Hg.): *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil I: Bildungssystem und Professionalisierung in internationalen Vergleichen*. Stuttgart 1985, s. 9–26; k otázce časového, geografického a funkčního vymezení Bildungsbürgertum PEŠEK, Jiří: *Německá diskuse let 1985–1992 o tématu: Bürgertum – Bildungsbürgertum konce 18. až počátku 20. století*. Český časopis historický, 92, 1994, s. 104–121.

³¹ Srovnej CONZE, W. – KOCKA, J.: c. d., s. 11; LEPSIUS, Rainer Mario: *Das Bildungsbürgertum als ständische Vergesellschaftung*. In: CONZE, W. – KOCKA, J. (Hg.): *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil III. Lebensführung und ständischen Vergesellschaftung*. Stuttgart 1992, s. 8–18, zde s. 8; JARAUSCH, Konrad Hugo: *The Old "New History of Education": A German Reconsideration*. *History of Education Quarterly*, 26, 1986, s. 225–241, zde s. 238.

hodnotám se z českých gymnázií přibližuje pouze Brno).³² Po vzniku Československa obecný trend posilování inteligence zpomalil. V Olomouci však lze znovu pozorovat obrovský rozdíl v sondách 1910/11 a 1920/21. Zastoupení inteligence v tomto období vzrostlo o neuvěřitelných 17 % na 40,6 %. Slovanské gymnázium se pro následující období stalo ústavem s největším poměrem inteligence vůbec a jeho hodnoty oscilovaly mezi 40 a 50 % všech studentů, ostatní ústavy disponovaly přibližně 10 % méně. Olomoucké gymnázium se tak mohlo směle rovnat německým středním školám.

Tabulka 10: Zastoupení dětí z rodin inteligence na veškerém studentstvu (v %)

	1870/71	1880/81	1890/91	1900/01	1910/11	1920/21	1930/31	1937/38
Inteligence	9,3	7,8	11,7	13,6	23,6	40,6	40,2	46,5

8 Závěr

Sociokulturní znaky studentů olomouckého Slovanského gymnázia se v průběhu doby vyvíjely poměrně unikátním směrem. Z dosavadních poznatků vyplývá, že tento ústav prošel mimořádnou proměnou v prvních letech republiky. Z ryze katolického ústavu se stal jedním z nábožensky nejtolerantnějších, kde se lze setkat s největším počtem příslušníků Církve československé. Z ústavu, kde v době monarchie dominovala nižší střední vrstva, se stává ústav s jedním z nejvyšších zastoupení vyšší střední vrstvy. Podobný vývoj pozorujeme také u přechodu mezi starou a novou střední vrstvou a taktéž v případě sledování zastoupení vzdělanostních vrstev. Skokové změny mezi sondami 1910/11 a 1920/21 lze nalézt u některého ze sledovaných aspektů prakticky v každém ústavu. Nikde však nedochází k tak výrazné koncentraci těchto změn, jak to vidíme v případě Olomouce. S novým státem je zde studentstvo jakoby zcela přepsáno. Prozatím nezodpovězenou otázkou zůstává, proč k tak výrazným posunům došlo. Možná odpověď se nabízí při pohledu na vývoj teritoriálního původu studentů, tedy na jejich trvalé bydliště. V roce 1920/21 lze pozorovat výrazné posílení „místních“ oproti předešlému období. Studenti ze samotného města nyní představovali více než 50 %. Ve stejné době přitom došlo také k enormnímu poklesu zastoupení socioprofesionální skupiny rolníků, a to z 44,4 % v roce 1910/11 na 23,6 % v první poválečné sondě.

³² KADLEC, P.: *Střední školy*, s. XCV, tab. 143.

Právě tato změna pravděpodobně stojí za totálním překreslením struktury studentstva.

Faktem zůstává, že Slovanské gymnázium se v době monarchie vyznačovalo oproti jiným ústavům z velkých měst velmi vysokým zastoupením rolnictva a v dolní vrstvě taktéž řemeslnictva. Změnami po roce 1918 se olomoucký ústav dostal ve výše zmíněných aspektech na hodnoty, které bychom u významného moravského města spíše odhadovali.

RESUMÉ

STUDENTI SLOVANSKÉHO GYMNÁZIA OLMOUC 1870–1938

Článek pojednává o sociokulturních znacích studentů Slovanského gymnázia v Olomouci za období 1870–1938. Výsledky ukazují poměrně unikátní případ vlivu vzniku republiky na studentskou strukturu. Zatímco do roku 1918 se ústav vyznačoval téměř 100 % římsko-katolickým studentstvem, následně se naopak ukazují velmi nízké hodnoty pro tuto konfesi, naopak nově konstituovaná Československá církev husitská je zde zastoupena poměrně výrazně. Další změny se projevují v enormní proměně střední vrstvy. Ze studentstva, které se vyznačovalo nízkým podílem vyšší střední vrstvy a nové střední vrstvy se mezi lety 1910 a 1920 stává jedno z těch nejprogresivněji konstituovaných. Se změnou politického systému došlo taktéž k výraznému posílení horní společenské vrstvy. Výsledky analýzy trvalých bydlišť studentů potvrzují tezi o postupné lokalizaci středoškolských ústavů. Slovanské gymnázium ve svých počátcích rekrutovalo studenty prakticky z celé severní Moravy, se zahuštěním školské sítě se však spádová oblast školy neustále zmenšuje, až v období republiky nehraje významnější nadregionální roli.

Klíčová slova: gymnázium, student, teritoriální původ, vyznání, národnost / mateřský jazyk, sociální původ

SUMMARY

STUDENTS OF SLAVONIC GRAMMAR SCHOOL OLOMOUC 1870–1938

The article deals with socio-cultural features of students of Slavonic Grammar School in Olomouc in years 1870–1938. Results show quite a unique case of influence which the establishment of the republic had on a student structure. While until 1918 the school was attended almost by one hundred percent of Roman Catholic students, subsequently this confession was meagrely represented and on the contrary, the newly established Czechoslovak Hussite Church became noticeably confessed by students. Another changes are visible in the transformation of the middle class. Students, which were distinguished by a low number of the higher middle class and the new middle class in years 1910–1920, became one of the most progressively constituted social groups. The change of the political system also caused the consolidation of the upper social class. The results of the analysis of students' permanent addresses confirm an idea of a gradual localization of secondary schools. At its birth, Slavonic Grammar School recruited its students from the whole area of North Moravia. However, when a school network became thicker, a catchment area of the school decreased and in the period of the First Republic it did not play a significant superregional role.

Keywords: Grammar school, student, territorial origin, confession, nationality / mother tongue, social background

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Martin Vašíček, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arne Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
email: 179298@mail.muni.cz